

Діяльність безпартійних селянських конференцій в УСРР у першій половині 1920-х років

Денис Красносілецький,

кандидат історичних наук, викладач
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Метою статті є опис взаємодії позапартійних селянських конференцій і політичної системи більшовицької влади в період переходу від політики „воєнного комунізму” до нової економічної політики, які суттєво вплинули на політичну соціалізацію українського селянства.

Різниця у функціонуванні позасистемних суб'єктів політичної діяльності детермінується специфікою політичної соціалізації, котра включає такі характеристики, що емпірично фіксуються: 1) інтерес до політики, 2) ставлення до влади, 3) політичні цінності й ціннісні орієнтації, 4) політичні утворення та інформативність, 5) політична поведінка.

У першій половині 1920-х років радянську країну охопила глибока політична, соціальна та економічна криза. Більшовицька влада, захоплена ідеєю розбудови соціалістичного суспільства (навіть за допомогою жорстоких карально-репресивних заходів), тривалий час не могла стабілізувати ситуацію у селі.

Необхідно відзначити, що цей період нашої історії залишається малодослідженим. Переважна більшість науковців ухилялася від неупередженого аналізу тогочасних подій, особливо на селі. Так, у колективних працях за редакцією, скажімо, В. Танцюри [20], І. Кураса [19], В. Салабая [21], практично заперечується активна участь селянства у тодішніх політичних процесах.

Тим часом революційні події початку ХХ століття, столипінська реформа, аграрні перетворення, зініційовані більшовиками, невіршеність земельного питання невідворотно активізували селянство, стимулювали його входження в політичну боротьбу. Селяни, а це була найчисельніша верства населення України, відмовлялися визнавати владу більшовиків, яка обкладала їх непосильними поборами (сумнозвісна продовольча розкладка) [18, с. 67]. І це не могло не тривожити більшовиків, не спонукати

їх до намагання залучити селянство на свій бік. Для цього вони вдавалися до масових заходів для роз'яснення своєї політики, використовуючи різноманітні збори, конференції тощо. Але тут приховувалася й певна небезпека для влади: такі збори могли стати місцем з'ясування селянами спільних інтересів, які далеко не завжди збігалися з інтересами радянського режиму.

Ареною пасивної протидії селянства більшовицькому режиму стали безпартійні селянські конференції, скликання яких було започатковано 1920 року. За їх допомогою більшовицький режим розраховував, по-перше, відвернути селян від повстанської боротьби, по-друге, виявити настрої селян, особливо стосовно політики радянської влади, по-третє, сприяти посиленню впливу більшовиків у сільській місцевості.

На початку 1920-х років селянські конференції скликалися дуже часто. Вже 1920 року було проведено 117 безпартійних селянських конференцій різного рівня. На них розглядалися різні питання більшовицької політики на селі. Для підвищення статусу таких зібрань практикувалася участь у їх роботі членів радянського уряду та ВУЦВК, відповідальних партійних працівників. Однак швидко з'ясувалося, що більшовикам важко спрямувати діяльність конференцій в потрібному для них руслі. Про це, зокрема, свідчать звіти губкомів КП(б)У про роботу селянських форумів, у яких представлені настрої селян.

Селяни-делегати на початку практикування таких акцій брали активну участь у їх роботі, намагалися вносити корективи до проектів резолюцій, заздалегідь підготовлених радянським апаратом, пропонували свої рішення й іноді навіть добивалися їх прийняття. Так, у березні 1921 року делегати селянських конференцій Куп'янського повіту, що на Харківщині, ухвалили резолюцію, суть якої зводилася до вимог негайного припинення громадянської війни, скасування монополії держави на реалізацію сільськогосподарських продуктів, оплати фуражу та інших товарів, які відбиралися у селян радянськими частинами, за ринковими цінами, визнання України незалежною народною республікою.

Ситуація для більшовиків ускладнювалася ще й тим, що партійний склад перших конференцій був досить строкатим. Крім них у роботі конференцій брали участь представники інших політичних партій — боротьбисти, укапісти, есери та інші. В ситуації невідгідної конкурентної боротьби більшовики часто вдавалися до різного роду бюрократичних авантур. Наприклад, коли в лютому 1920 року на селянських конференціях Богодухівського повіту Харківської губернії більшість отримала есерівська резолюція, голосування було визнано недійсним через „неправильність голосування” [13, с. 163 - 166].

Позиція більшовиків ускладнювалася ще й тим, що радянський апарат не завжди забезпечував заздалегідь вигідний для себе підбір делегатів конференцій. Нерідко селяни, всупереч волі організаторів конференцій, обирали представників, які користувалися їх довірою і мали

неабиякий авторитет на селі. Часто це були представники заможного селянства. Наприклад, у роботі селянських конференцій Ізюмського повіту Харківської губернії, яка відбулася на початку 1920 року, взяло участь 350 осіб, серед яких було близько 40 незаможників, 50 заможних селян та 260 середняків [13, с. 166]. Останні в боротьбі за свої права намагалися одержати більше місць серед делегатів конференцій. Для цього влаштовувалися бойкоти пропонувані радянським апаратом списків і висунення своїх представників у кандидати [6, с. 11]. Таке явище було характерним для багатьох сіл. Зокрема, 1923 року на селянських конференціях Білоцерківського округу Київської губернії та Хмільницького округу Подільської губернії заможні селяни становили 10 – 15 % делегатів, а середняки – 45 %. Представники бідноти залишалися в меншості. В подальшому питома вага заможних і середняків серед делегатів конференцій постійно зростала [12, с. 12].

На конференціях розгорталася гостра боротьба між делегатами від незаможних селян, яких підтримувала радянська влада, та представниками заможного селянства. Так, 1922 року на більшості безпартійних конференцій на Поділлі, де були присутні заможні селяни, засідання проходили дуже складно [11, с. 104]. Спостерігалось слабке реагування незаможників на пропозиції заможних хліборобів, що пояснювалось їх незнанням основних економічних положень, неспроможністю вирішити так звані земельні конфлікти. Сільська біднота не проявляла ініціативи у вирішенні нагальних справ. Особливо це було характерним для прикордонних губерній УСРР [7, с. 9]. Незаможники вважали, що радянська влада перестала підтримувати бідноту й вимагали продовження політики „розкуркулення заможного селянства”. Середняки, а особливо заможні делегати, висували вимогу передачі землі справжнім господарям, які в змозі її обробляти, а також виступали за ліквідацію комнезамів [13, с. 167]. Так, у вересні 1922 року на зібранні у Брацлавському окрузі заможні селяни, обстоюючи свої права, виголосили: „На конференціях усі рівні” [10, с. 45]. Заможні селяни вимагали, щоб безпартійні конференції були інстанцією, діяльність якої раціонально вирішувала б непрості проблеми, й сподівалися в цьому своєму прагненні на підтримку більшовицької влади.

Досить часто заможні селяни вдавалися до використання чинного законодавства і навіть радянської судової системи. Наприклад, в Шепетівському окрузі Волинської губернії спостерігалася робота підпільних адвокатів, які вели в судах справи селян, обіцяючи їм звільнення від різних видів вилучення продовольчих надлишків та земельних ділянок. Але жодної такої роботи в окрузі не було проведено, хоча селяни навіть відправляли в місто Шепетівку „ходаків” і збирали гроші на оплату роботи землевпорядників. Майже в усіх повітах розгорнули діяльність судово-земельні комісії, однак об’єм їх роботи не відповідав великій кількості поданих справ, що призвело до чергової хвилі скарг [7, с. 9].

На безпартійних селянських конференціях Ізяславського повіту тієї

ж губернії у серпні 1922 року було відзначено прагнення заможних селян увійти до складу органів радянської влади. В той же час обговорення різних виробничих питань, пов'язаних з посівною компанією, відбувалося мляво. Заможні селяни вимагали зменшення розміру продподатку та зміни якісних характеристик зерна, яке підлягало здачі. У відповідь на це місцеві органи влади скасували прийняті селянськими конференціями рішення як такі, що суперечили політиці радянської влади на селі [8, с. 16]. Траплялися й випадки оскарження заможними селянами позбавлення їх права голосу на сільських зборах. Досить часто заможні селяни та середняки об'єднувалися в групи, виступаючи проти незаможників. Комосередки доповідали, що на дванадцяти сільських радах згаданого повіту відбувалися вибори, де, незважаючи на пропозиції волосних комуністичних осередків, було відкинуто кандидатури незаможників і обрано „ретельних господарів” [8, с. 20]. 1920 року в селі Горбасові Проскурівського повіту Подільської губернії заможні селяни під час обговорення питання про землеустрій не давали можливості висловити думку незаможникам. У селі Шебутинці того ж повіту рішення про землеустрій було зірване заможними селянами. А в селі Пукляки Подільської губернії заможні настільки залякали незаможників, що ті й чути не хотіли про землеустрій. 1920 року в селі Цвіліхівці Гайсинського повіту тієї ж губернії заможні селяни залякували членів комнезамів, зазначаючи, що при зміні влади втоплять їх у ставку [1, с. 35 - 36]. Таких випадків було чимало. Доходило навіть до того, що заможні селяни зривали збори, вимагаючи свого зарахування до комнезамів. Таке, наприклад, спостерігалось в серпні 1920 року в містечку Обухові Київської губернії [4, с. 22].

Селяни наполегливо вимагали зниження податку, скасування термінів та умов виконання здачі продподатку, ліквідації „ножиць цін”. У сфері земельної політики, з одного боку, звучали вимоги розігнати колективи, припинити переселення та відібрати землю у незаможників, бо ті здають її в оренду, а отримавши платню, не працюють. З іншого боку, серед незаможників проявлялася тенденція до нового зрівняльного перерозподілу землі [13, с. 168]. В багатьох губерніях УСРР селяни масово висловлювали незадоволення поганою працею земельних відділів та відведенням заводів, фабрик кращих ділянок [11, с. 104].

Особливу увагу селян привертала питання діяльності низового радянського апарату, який необхідно було оновити для поліпшення результатів роботи [13, с. 169]. В деяких селах спостерігалися ворожі відносини між головами сільських рад та комнезамами [7, с. 9]. Наприклад, 1922 року продподаткова робота в Проскурівському, Новоушицькому та Кам'янецькому повітах Подільської губернії проходила надзвичайно повільно. Однією з причин цього була нездатність партійних та адміністративних органів добитися порозуміння між собою [9, с. 30]. На безпартійних селянських конференціях в Ізяславському повіті Волинської губернії, що проходили з 22 по 28 лютого 1923 року, йшлося

про незадовільну роботу міліції, народного суду. Порушувалося питання й про масове пияцтво та процвітання корупції в державних органах влади у Ганопільській волості того ж повіту [8, с. 1, 4].

Безпартійні селянські конференції, які відбулися наприкінці липня 1923 року в усіх районах Шепетівського округу Волинської губернії, виявили опір селянства запровадженню гужової повинності у грошовій формі. На селянських конференціях Волинської і Київської губерній лунали зауваження щодо проведення їх російською мовою. Критикували селяни й запровадження єдиного податку у грошовій формі.

Влада негативно реагувала на такі пропозиції. Спостерігалися напружені відносини між сільськими радами та комнезами, а також випадки протистояння демобілізованих червоноармійців із заможними селянами стосовно земельного поділу за рахунок останніх [7, с. 8, 9].

На безпартійних конференціях, що відбувалися в першій половині жовтня 1923 року у Криворізькому та інших повітах Катеринославської губернії, порушувалося питання щодо перерозподілу землі, висловлювалися пропозиції щодо скасування продовольчого та інших податків [2, с. 3]. А на конференціях, які відбулися в липні 1924 року в Новоград-Волинському районі Волинської губернії, селяни емоційно реагували стосовно питань зниження оподаткування худоби, припинення експорту хліба за кордон у зв'язку з поганим врожаєм [3, с. 2], висловлювали незадоволення зростанням спекуляції та бездіяльністю місцевого самоврядування, вимагали переробки списків оподаткування, виявляли незадоволення радянськими службовцями, які приховували оподатковане продовольство і не відповідали за це перед законом, оскільки належали до партії більшовиків [3, 35 зв., 36, 38 зв.]. Поряд з цим на конференціях селяни висували вимоги й на перспективу: рівні виборчі права для робітників і селян, пропорційне представництво селян у державних установах, а то й передачі частини влади селянству, зокрема перетворення селянських конференцій на самоврядні з'їзди [13, с. 171], вимагали дозволу на створення селянського союзу та селянських спілок [16, с. 176].

Неврожай 1924 року та прояви незадоволення селянства аграрною і продовольчою політикою більшовиків змусили владу вдатися до радикальних методів управління сільським господарством. Проголошений восени 1924 року курс „Обличчям до села” дещо змінював акценти в політиці більшовиків стосовно хліборобів. За положенням „Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів”, ухваленим у вересні 1924 року, селяни-власники отримали реальну можливість увійти до складу рад, а отже зсередини підврати підвалини більшовицького режиму в українському селі. Вже наступного року ЦК КП(б)У змушений був неофіційно визнати: замість союзу неможливого з середняком фактично склався союз середняка із заможним господарем [16, с. 171]. Політична соціалізація селян була несподіваним ударом для більшовиків.

Таким чином, ці та інші факти засвідчили, що селянські конференції

виходили з-під контролю більшовицького режиму і базувалися на антирадянських цінностях. Вони ставали тим місцем, де селянство вголос заявляло про свої вимоги, відкидало аграрну і продовольчу політику більшовицької влади та шукало виходу з економічної скрути [13, с. 172]. Йшлося про посилення прагнення селянина-виробника розширювати власне господарство та розвивати ринкові відносини на селі, що кардинально суперечило політичним планам більшовиків [14, с. 61]. Діяльність позапартійних конференцій у першій половині 1920-х років сприяла політичній соціалізації селян в дусі активістського руху, опозиційного більшовицькій владі.

Події першої половини 1920-х років свідчать про формування в українському селі демократичного активістського типу політичної культури, що навіть в умовах авторитарного режиму призвело до ефективного та раціонального функціонування політичної системи держави, тобто збільшилася суспільна потреба в активній участі селян, а також механізмів їх політичної соціалізації.

Література:

1. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Од. зб. 53. Политические и экономические обзоры, доклады и оперативно-разведывательные сводки отдела Государственного политического управления (02. 01. – 20. 02. 1920 г.). – 333 л.
2. Державний архів Дніпропетровської області (Громадські організації). – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 1451. Отчёты о проведении беспартийных конференций по губернии (12. 10. 1923 г.). – 6 л.
3. Державний архів Житомирської області. – Ф. Р-326. – Оп. 2. – Од. зб. 52. Протоколы крестьянских конференций Барановского, Миропольского и Новоград-Волынского районов, отчёт Любарского райисполкома о проведении конференций крестьян (12. 06. 1924 – 01. 09. 1925 гг.). – 44 л.
4. Державний архів Київської області (далі — ДАКО). Ф. Р-1. – Оп. 1. – Од. зб. 59. Копії постанов та наказів Київського політревкому. Копії протоколів повітового та волосних з'їздів ревкомів та КНС, засідань волосних та сільських ревкомів, сільських КНС, загальних зборів громадян сіл Київського повіту. Доповідна записка інструктора губревкому про політичний стан в Київському повіті. Зведення про роботу відділів Київського політревкому за серпень – грудень 1920 р. Листування з Київським політревкомом та волревкомами про збір продрозкладки, організацію КНС, боротьбу з бандитизмом. Список членів Хотівського волревкому (08. 09. – 18. 12. 1920 р.). – 286 арк.
5. ДАКО. Ф. Р-1. – Оп. 1. – Од. зб. 134. Копії протоколів засідань президії Уманського повітревкому. Звіти, зведення та доповідні записки інструкторів Уманського повітревкому про роботу повітревкому, б/б, політичний та економічний стан в повіті за 1920 р. (02. 08. – 23. 12. 1920

р.) – 136 арк.

6. Державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. – Од. зб. 193. – Т. 1. Отчёт-доклад о деятельности Киевского губернского отдела ГПУ за 1923 г. – 117 л.

7. Державний архів Хмельницької області (Громадські організації) (далі — ДАХО (ГО)). Ф. П-3. Каменець-Подольський окружний комітет КП(б)У. – Оп. 1. – Од. зб. 12. Сводка особого осведомлення інформаційного Подотдела управления делами Совета Народных Комиссаров СССР о политическом и экономическом состоянии губерний Украины (29. 09. 1923 г.). – 16 л.

8. ДАХО (ГО). Ф. П-205. – Оп. 1. – Од. зб. 22. Протоколы беспартийных крестьянских конференций (25. 02. – 28. 03. 1923 г.). – 93 л.

9. ДАХО (ГО). Ф. П-287. Новоушицкий уездный комитет КП(б)У. – Оп. 1. – Од. зб. 31. Перечень важнейших постановлений бюро Подольского Губкома КП(б)У, сводки о политическом состоянии Донецкой, Киевской, Одесской и Черниговской губернии, отдельных уездов Подолии (01. 01. – 01. 11. 1922 г.). – 38 л.

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ). Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 1073. Анкеты уездных комитетов КП(б)У по изучению социальных процессов, происходящих на селе (Киевская, Кременчугская, Николаевская, Подольская, Харьковская и Черниговская губернии) (08. 06. – 04. 10. 1922 г.). – 91 л.

11. ЦДАГОУ. Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 1175. Отчёты, доклады, обзоры Подольского губкома КП(б)У о партийном и советском строительстве, состоянии профессиональных союзов и комсомольской организации, б/б и партийной работе в частях Красной армии, переизбрании органов потребкооперации и проведении волостных, уездных беспартийных конференций (13. 02. – 31. 12. 1922 г.). – 135 л.

12. **Ганжа О. І.** Опір селян становленню тоталітарного режиму УСРР. – К.: НАНУ, П України, 1996. – 42 с.

13. **Ганжа О. І.** Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К.: Б. в., 2000. – 208 с.

14. **Капустян Г.** Опір українського селянства політиці правлячого режиму наприкінці 1920-х рр.: маловідомий епізод // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – № 1. – С. 60 - 65.

15. **Котляр Ю. В.** Від „військового комунізму” до нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) // Миколаївщина: літопис історичних подій (65-річчю утворення Миколаївської області присвячується). За заг. ред. Шитюка М. М. – Херсон: Видавництво „ОЛДІ-Плюс”, Миколаїв: ТОВ „УГПГ ГмБХ”, 2002. – С. 288-301.

16. **Котляр Ю. В.** Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921 – 1929 рр.). – Одеса: ТОВ Від, 2004. – 354 с.

17. **Котляр Ю. В.** Селянські організації і політичні об'єднання на Півдні України в період НЕПу // Наукові дослідження в контексті історичних

проблем. – Т. 1. Історія та краєзнавство. – Миколаїв-Одеса: ТОВ „Від”, 2003. – С. 111 - 130.

18. **Петренко В. І.** Причини селянської війни проти більшовиків в Україні у 1920 – 1922 рр. (на матеріалах Поділля) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Серія: Історія. – Вінниця: Б. в., 2002. – С. 67 - 71.

19. Політична історія України. XX століття / За ред. Кураса І. Ф., Шаповала Ю. І., Левенця Ю. А., Котигоренка В. О. та ін. – У 6 т. – Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920 рр.). – К.: Видавництво „Генеза”, 2003. – 465 с.

20. Політична історія України / За ред. В. І. Танцюри. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 488 с.

21. Політична історія XX ст. / За ред. В. Ф. Салабая, Л. О. Панчука, Я. А. Титаренка та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 376 с.